

דרשה בענין תשובה*

מצות וידוי ופירוט החטא

איתא בר"מ פרק א' הל' תשובה הל' א' וז"ל כל מצות שבתורה בין עשה בין לא תעשה אם עבר אדם על אחת מהן בין בזדון בין בשגגה כשיעשה תשובה וישוב מחטאו חייב להתודות לפני הקל ברוך הוא שנאמר איש או אשה כי יעשו וגו' והתודו את חטאתם אשר עשו זה וידוי דברים וכו', עכ"ל. כלומר חלק עקרי של התשובה הוא וידוי בפה על עונותיו.

בנוגע לחיוב של וידוי בפה יש מחלוקת יסודית בין התנאים. איתא בגמ' יומא (פו:) וצריך לפרוט את החטא שנאמר אנא חטא העם הזה חטאה גדולה ויעשו להם אלהי זהב דברי ר' יהודה בן בבא רבי עקיבא אומר אשרי נשוי פשע כסוי חטאה וכו', עכ"ל. כלומר נחלקו התנאים אם מצות וידוי הוא חיוב לפרט העבירות המסוימות כדברי ר' יהודה בן בבא או רק חיוב לומר חטאתי באופן כללי בלי פירוט החטא כדברי ר"ע. וכן להלכה נחלקו הראשונים בזה. הטור (סי' תרוז וכן השו"ע סי' תרוז סעי' ב') פסק שאין צריך לפרט. אמנם הר"מ (פרק ב' הל' תשובה הל' ג') פסק שצריך לפרט.

השתלשלות המנהגים בצורת הוידוי

אולם, המאירי (בחבור התשובה מאמר א' פרק י') הביא הכרעה מן הגאונים בנידון זה. וז"ל ויש מן הגאונים שהכריעו לפסוק במי שמתודה על איזה עון בפרט ותשובתו באותה שעה על אותו עון בלבד שהוא צריך לפרטו בשפתיו, אבל מי שכונתו בתשובה כללית ומתודה על כל עונותיו אין צריך לפרוט את חטאיו, אלא שיהיו הגלויים אליו חקוקים בלבו ושיהא בדעתו לכללם במלת חטאתי וכו' ועל דעת זה היה נוסח הוידוי בימי הגאונים שלא היו בו אלא ארבע מלות בלבד, חטאנו אשמנו העוינו והרשענו סרנו ממשפטך וכו', עכ"ל. כוונת דבריו היא שפלוני שעבר עבירה ורוצה להתודות על עבירה זו בלבד צריך לפרט החטא המסוים. אמנם, אם פלוני מתודה על כל עונותיו אע"פ שהוא מכיר העבירות שעבר עליהם, אינן צריך לפרטם אלא יחשוב עליהם בעת שהוא אומר חטאתי. על פי הכרעה זו כתב המאירי שביו"כ כיון שאנו מתודים על כל העבירות אין אנו צריכים לפרט החטא וזה היה המנהג בימי הגאונים שרק אמרו ד' מילים חטאנו אשמנו העוינו והרשענו.

אמנם, המשיך המאירי וכתב וז"ל אבל חדשים מקרוב באו פרטו בו פרטי חטאים רבים על דרך אלפא ביתא, והסכימו על המתודה שיפרוט כל העברות שבאותו נוסח ואף אם לא עשאן, ונתנו טעם לדבריהם

מפני שצריך לדעתם לפרוט את החטא, ושלא לבייש את החוטא תקנו להיות סדור כך בפני הכל וכו', עכ"ל. כלומר, שאחר כך באו עוד גאונים והוא בסדר רב עמרם גאון ונקטו לדינא שצריך לפרט החטא ולכן הנהיגו לומר הוידוי על סדר האלפא ביתא שבו מפרטים כל העבירות. אולם, יעויין ברמ"א (או"ח סי' תרו סעי' ב') שכתב וז"ל אין לפרט החטא ומה שאומרים על חטא בסדר א' ב' לא מקרי פורט הואיל והכל אומרים בשוה אינו אלא כנוסח התפילה, עכ"ל. במבט ראשון נראה שדברי הרמ"א הם שלא כדברי המאירי הנ"ל. הרמ"א כתב שנוסח הוידוי על סדר הא' ב' לא נקרא פירוט החטא בנגוד לדברי המאירי שכתב שנוסח זה נקרא פירוט החטא. אמנם, מבואר בספר מנחת חן (על הל' תשובה להר"מ להרה"ג ר' נח אייזיק אהלבוים שליט"א עמ' פב) שבאמת דברי הרמ"א והמאירי עולים בקנה אחד. הרמ"א ביאר האיסור לפרט חטאיו בקול רם שע"י כך מראה שאינו מתבייש מהם. לגבי איסור זה כתב הרמ"א שבנוסח שלנו כיון שהכל אומרים אותו בשוה לא נקרא מפרט חטאיו ברבים. אמנם, לגבי החיוב לפרט חטאיו כדי לקיים חובת הוידוי כולם מודים לדברי המאירי שיוצאים בנוסח הא' ב' שלנו.

ישוב שיטת הר"מ לגבי פירוט החטא

הכס"מ תמה על פסק הר"מ הנ"ל שצריך לפרט החטא שהרי קי"ל (ערובין מו:) שהלכה כרבי עקיבא מחבירו ולא מחביריו. בנידון דידן חולק ר"ע על חבירו ר' יהודה בן בבא ולכן היה לנו לפסוק כר"ע שאין צריך לפרט החטא. [ועיי"ש בכס"מ מה שתירץ בזה].

הישועות יעקב (או"ח סי' תרו ס"ק ב') יישב דברי הר"מ הנ"ל עפ"י הירושלמי. איתא בירושלמי (גדרים פ"ה הל' ד') וז"ל ואתיין אילין פלוגותא כאילן פלוגותא דתני יום הכפורים צריך לפרוט את מעשיו דברי רבי יודה בן בתירה רבי עקיבא אומר אינו צריך לפרוט את החטא אית תניי תני צריך לפרוט את הנדר אית תניי תני אינו צריך לפרוט את הנדר, עכ"ל. הישועות יעקב ביאר בירושלמי שלפי רבי יהודה בן בתירה שצריך לפרוט את חטאיו בוידוי ה"ה כשפלוגי מתיר נדרו בב"ד צריך לפרט את הנדר. אמנם לפי ר"ע שאינו צריך לפרט את חטאיו בוידוי ה"ה כשפלוגי מתיר נדרו אינו צריך לפרט את הנדר. [עיין בתוס' גיטין לה: ד"ה ליחוש שפירשו דברי הירושלמי באופן אחר.] זו כוונת הירושלמי שאתיין אילין פלוגותא כאילן פלוגותא שהמח' בהל' תשובה אי צריך לפרט את החטא קשורה למח' בהל' נדרים אי צריך לפרט את הנדר.

על פי זה המשיך הישועות יעקב לבאר דברי הר"מ. איתא בר"מ (פ"ו הל' שבועות הל' ה') וז"ל כיצד מתירין יבוא הנשבע לחכם המובהק או לשלשה הדיוטות אם אין שם מומחה ואומר אני נשבעתי על כך וכך ונחמתי וכו', עכ"ל. הרי מפורש בדברי הר"מ לגבי התרת נדרים שצריך לפרט הנדר. א"כ לפי דברי הירושלמי הנ"ל שפירוש הנדר ופירוט החטא שייכים אחד לשני יוצא שכיון שפסק הר"מ בהל' שבועות שצריך לפרט את הנדר היה מוכרח לפסוק בהל' תשובה שצריך לפרט את החטא נגד הכלל שהלכה כר"ע מחבירו.

ראיתי הרחבת דברים על דברי הישועות יעקב הנ"ל (עיין בקונטרס עיונים בפרשה – גליון מיוחד לכבוד יום הכפורים – תשרי תשנ"ה – להרה"ג ר' אברהם הלוי שארר שליט"א) שכתב שדבריו עולים בקנה אחד עם דברי המסילת ישרים (פרק ד') שכתב וז"ל ושב ומתחרט עליו חרטה גמורה דמעקרא כחרטת הנדר ממש ... הנה עקירת הדבר מרצונו יחשב לו כעקירת הנדר ומתכפר לו, עכ"ל. הרי המסילת

ישרים השוה חרטה של תשובה עם חרטה של התרת נדרים. בשניהם פוסק הר"מ שפירוט הדברים הוא שיעור הנצרך לחרטה.

מח' בבלי וירושלמי לגבי פירוט הנדר

אמנם, כבר העירו המפרשים שהבבלי חולק על הירושלמי בהבנת החיוב של פירוט הנדר. איתא בגמ' (גיטין לה:): אבעיא להו צריך לפרט את הנדר או אינו צריך רב נחמן אמר אינו צריך רב פפא אמר צריך רב נחמן אמר אינו צריך דאי אמרת צריך זימנין דגיזי ליה לדיבוריה וחכם מאי דשמע מיפר רב פפא אמר צריך משום מילתא דאיסורא, עכ"ל. ופירש"י (שם ד"ה משום איסורא) וז"ל שמא על דבר איסור נדרה כגון על גיבוי כתובה וכגון יאסרו עלי כל פירות שבעולם אם אעבור עבירה פלוני ובא להתיר את נדרו סתם ורוצה לעבור העבירה, עכ"ל. לפי דברי רש"י יוצא שחיוב לפרט הנדר הוא משום חשש דשמא נדר דבר שטוב לו להיות אסור בו ולכן צריכים לשמוע את נדרו לפני שמתירים אותו. לפי דברי הבבלי פירוט הנדר הוא רק משום חשש בעלמא ואין לו שום שייכות לפירוט החטא בוידוי, בנגוד לדברי הירושלמי הנ"ל שפירוט החטא ופירוט הנדר נצרכים מעיקר הדין לשיעור בחרטה.

לכאורה יהיה ג"כ נ"מ לדינא בין הבבלי להירושלמי. עיין בב"י (יו"ד סי' רכח) בשם שו"ת הרשב"א שכתב וז"ל וכתב עוד מסתברא שאפילו פרט לאחד משלשה המתירים די לו שצורך הפרט אינו דבר תורה עד שנאמר גזירת הכתוב הוא שיפרוט בפני שלשה המתירין אלא חששא דרבנן היא ליזהר ברמאין וכל שמקצת המתירין יודעין באמיתו של ענין די בכך וכל שכן אם אותו היחיד חוזר ופורט בשמו להם כמו שפרט הוא לפניו דלא גרע ממתורגמן שמתירין על ידו כמו שאמרו בירושלמי (פ"י ה"ח) ע"כ, עכ"ל. אפשר ששאלה זו אם פירוט הנדר הוא בפני אחד או בפני שלשה תלויה במח' הבבלי והירושלמי. הרשב"א שכתב שמפרט בפני אחד ביאר דבריו דכיון שיש כאן רק חשש בעלמא הרי בפירוט בפני אחד כבר אין חשש, אמנם אם פירוט הנדר הוא מעיקר הדין שיהא שיעור בחרטה אפשר שצריך שיהיה בפני כל הב"ד, וכן משמע מלשון הר"מ (פ"ו הל' שבועות הל' ה') שמפרט הנדר בפני כל הב"ד. השו"ע פסק לגבי וידוי (או"ח סי' תרג סעי' ב') שאין צריך לפרט החטא ולגבי התרת נדרים פסק (יו"ד סי' רכח סעי' י"ד) שמפרט בפני אחד. השו"ע הולך בעקבות הבבלי שפירוט הנדר הוא רק חששא בעלמא ולכן סגי בפני אחד ואין לזה שום שייכות להל' וידוי שנפסק בשו"ע שאין צריך לפרט. אמנם הר"מ כדברי הישועות יעקב הנ"ל מצריך פירוט מעיקר הדין הן לגבי וידוי והן לגבי התרת נדרים.

תיקון העבר בתשובה

השואה זו שהבאנו בין תשובה להתרת נדרים מורה על ענין מיוחד שיש בתשובה - היכולת לשנות את העבר. לגבי נדרים מבואר במשנה כתובות (עב:): וז"ל המקדש את האשה ע"מ שאין עליה נדרים ונמצאו עליה נדרים אינה מקודשת ... ע"מ שאין בה מומין ונמצאו בה מומין אינה מקודשת. איתא בגמ' (כתובות עד:): הלכה אצל חכם והתירה מקודשת אצל רפא וריפא אותה אינה מקודשת. מה בין חכם לרופא חכם עוקר את הנדר מעיקרו ורופא אינו מרפא אלא מכאן ולהבא, עכ"ל. הרי אנו רואים להדיא שהתרת הנדר מתיר הנדר מעיקרא. ולגבי תשובה מבואר (יומא פו.) שבתשובה מאהבה העבירה נעקרת למפרע וכאילו אף פעם לא נעשה. בתשובה מיראה מבואר בגמ' (שם) שרק מועיל מכאן ולהבא.

תשובה נבראת קודם בריאת העולם

ענין זה שתשובה עוקרת את העבר טעונה ביאור. איתא בגמ' פסחים (נד.) ששבעה דברים נבראו קודם שנברא העולם. אחד מהם הוא תשובה דכתיב בטרם הרים יולדו וכתיב תשב אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם. הנועם אלימלך (עיין בספר שמחה לאיש על עניני תשובה ויודוי להרה"ג ר' מנחם שמחה כ"ץ שליט"א עמ' ח') פירש דברי חז"ל אלו עפ"י דברי המדרש רבה. איתא בבראשית רבה (ג,ז) אמר רבי אבהו מלמד שהיה בורא עולמות ומחריבן עד שברא את אלו אמר דין הנין לי יתהון לא הנין לי, עכ"ל. הקב"ה בבוראו את העולם רצה להטביע בעולם מושג של חרטה ולכן ברא עולמות והחריבן למרות שלגבי הקב"ה לא שייך חרטה. הנועם אלימלך ביאר שחרטה זו שהטביע הקב"ה בעולם ע"י שברא עולמות והחריבן הוא הביאור בדברי הגמ' הנ"ל שתשובה נבראת קודם בריאת העולם.

אפשר ג"כ להרחיב הענין עפ"י דברי המדרש תנחומא (פרשת פקודי אות ב') שמבאר הפסוק ה' אהבתי מעון ביתך וגו' (תהלים כו, ח) שהמקדש הוא דומה לעולם הזה. הפרוכת כנגד הרקיע, הכיור כנגד המים, והמנורה כנגד המאורות. נמצא שהמשכן הוא עולם הזה בזעיר אנפין. על פי זה מבואר דברי חז"ל (במדבר ז, א עיי"ש ברש"י) שבכל שבעת ימי המלוואים היה משה מעמיד המשכן ומפרקו. על פי האמור מובן הענין שהרי הקמת המשכן היה כעין בריאת העולם. בבריאת העולם היתה חרטה בעצם הבריאה שהקב"ה ברא עולמות והחריבן ולכן משה רבינו היה מעמיד ומפרק קודם הקמת המשכן. תשובה קודם בריאת העולם מראה שתשובה למעלה מן הזמן. ביארו המפרשים (מובא בספר שמחה לאיש הנ"ל) שבשני אופנים רואים שתשובה היא למעלה מן הזמן. אחד (בשם ס' ישמח משה – מועדים תוכחת חיים לחודש אלול) שיש אפשרות לשנות את העבר. ושנית (בשם ס' וצוה הכהן) שמבואר בר"מ פ"א הל' תשובה הל' ג' וז"ל אפילו רשע כל ימיו ועשה תשובה באחרונה אין מזכירין לו שום דבר מרשעו וכו', עכ"ל. כלומר אע"פ שזמן החטא היה כל ימיו שהוא זמן ארוך מאד, מועיל תשובה בסוף ימיו למרות שזמן התשובה מועט מזמן העבירה.

תשובה היא חסד מיוחד

מבואר במסילת ישרים (פרק ד') שתשובה היא חסד מיוחד. וכתב המסילת ישרים וז"ל כי הנה באמת איך יתקן האדם את אשר עות והחטא כבר נעשה - הרי שרצח האדם את חבירו, הרי שנאץ איך יכול לתקן הדבר הזה היוכל להסיר מעשה העשוי מן המציאות ... וזה חסד ודאי שאינה משורת הדין, עכ"ל. [ועיין ג"כ בשערי תשובה ריש שער הראשון שכתב רבינו יונה וז"ל מן הטובות אשר היטיב השם יתברך עם בראויו, כי הכין להם הדרך לעלות מתוך פחת מעשיהם וכו', עיי"ש.]. וידועים דברי הקובץ מאמרים (עמ' כז) ששאל הגאון ר' אלחנן הי"ד את החפץ חיים זצ"ל דאיזה חסד יש בתשובה הרי רואים בגמ' קדושין (מ:) שהעושה מצוות כל חייו ובסוף חייו תוהא על הראשונות הרי אבד שכרו. הרי אנו רואים שיכולים לשנות העבר לא רק לטובתינו ע"י תשובה אלא ג"כ לרעתנו ע"י שתוהא על הראשונות. ות"ל החפץ החיים (שם באחד מתירוציו) שהחסד בתשובה הוא שיש ג"כ ענין נוסף לתשובה מלבד הכפרה והוא שזדונות נעשות לו כזכויות. המבי"ט (בבית אלקים שער התשובה פרק יד) כתב שחסד זה שזדונות נעשות לו כזכויות הוא רק לכלל ישראל.

תשובה לכלל ישראל ולא לאומות העולם

איתא במדרש תנחומא פרשת האזינו (אות ד') וז"ל וכתוב ישא ה' פניו אליך וכתוב אחר אומר אשר לא ישא פנים עושה תשובה נושא לו פנים יכול לכל ת"ל אליך ולא לאמה אחרת, עכ"ל. כתב המבי"ט (בבית אלקים שער התשובה פרק יד) שאע"פ שאפשר שמועיל תשובה לגוים כמו שרואים באנשי נינוה אבל הענין של זדונות נעשות לו כזכויות הוא רק בכלל ישראל (עיי"ש מה שכתב עוד בזה). באופן אחר יעוין ברמ"ע מפאנו בספר עשרה מאמרות (מאמר חיקור דין חלק ב' פרק י"א) שכתב שתשובה היא רק לישראל. באנשי נינוה תשובתם לא כיפרה על עונותם אלא רק גרם להם שהקב"ה יאריך אפו ולא יענשם מיד אלא לאחר זמן. כתב הרמ"ע מפאנו שרואים שלבסוף הקב"ה הענישם מהפסוק בתחלת ספר נחום (א,א-ב) וז"ל משא נינוה ספר חזון נחום האלקושי קל קנא ונקם ה' נקם ה' ובעל חמה נקם ה' לצריו ונוטר הוא לאויביו, עכ"ל (ועיין עוד בעשרה מאמרות במש"כ בזה).

יתר ביאור בתיקון העבר וזדונות נעשות לו כזכויות עפ"י הדובנער מגיד זצ"ל

ראיתי ביאור נחמד בדברי חז"ל בספר אוהל יעקב לרבינו יעקב דובנא זצ"ל שממנו יכולים להבין ענין של תיקון העבר וזדונות נעשות לו כזכויות ביתר עמקות. איתא במדרש רבה על הפסוק נח איש צדיק תמים היה וגו' (פרשת נח ל,ח) וז"ל היה - אמר רבי יוחנן כל מי שנאמר בו היה מתחילתו ועד סופו הוא צדיק התיבון לה והכתיב (יחזקאל לג,כד) אחד היה אברהם ויירש את הארץ מעתה הוא תחילתו והוא סופו אמר להון אף היא לא תברא דהא רבי לוי בשם ריש לקיש אמר בן שלש שנים הכיר אברהם את בוראו וכו' ר' חנינא ור' יוחנן תרויהון אמרין בן ארבעים ושמונה שנה הכיר אברהם את בוראו ומה אני מקיים היה שהיה מתקן להדריך כל העולם כלו בתשובה, עכ"ל. המדרש ביאר שכל מי שנאמר עליו לשון היה הוא צדיק כל ימי חייו. ע"ז הקשה המדרש שכתוב אצל אברהם אבינו לשון היה אע"פ שלכאורה לא היה צדיק כל ימי חייו שהרי לא הכיר את בוראו מיד. ע"ז תירץ המדרש שאברהם היה מתקן להדריך כל העולם כולו בתשובה.

האוהל יעקב פירש תירוצו של המדרש וז"ל ומעתה יזהירו דברי המדרש עמך נדבות כו'. והוא כי אברהם עליו השלום שהיה מכניס נפשות רבות תחת כנפי השכינה כמו שכתבו ואת הנפש אשר עשו בחרן אלו היה עובד ומכיר הי"ת מנעוריו באין ספק כי לא היה מצליח במעשהו מאומה כי איה איפה היה בידו להוכיח על פניהם על תועבותיהם ועל עצביהם כי לא אלוקים המה כי הלה נגד פניו יענו מאין נודע לך כל אלה האם בחנת בנת כמו לדעת מהותם ועילוי יראתם וכאשר ענו עובדי כו"ם לנביאי יתברך (ירמיה מד,ח) ... אמנם אחרי שגם הוא במשך מ"ח שנה עבד את כולם ובחן בהם ובמשפטיהם וחקותיהם היו ידיו רב לו להוכיח על פניהם כי הבל המה מעשי תעותעים והם שמעו רעתם וגנותם והאמינו לקול דברו וזאת היתה הסיבה הקרובה להמשיך לבותם לקרבם לאמונת הי"ת. ועל כן המשפט הוא שיהיה לאברהם משכורת גם על הימים הראשונים שעבד בהם עבודה זרה וגם הם יעלו לחשבון ימי צדקתו וכו', עכ"ל. כוונת הדברים היא שאילו הכיר אברהם את בוראו כל ימי חייו לא היה יכול לקרב רחוקים תחת כנפי השכינה שהרי היו משיבים לו שאין לך שייכות לדרכינו בחיים. אמנם, כיון שאברהם לא הכיר את בוראו כל חייו היה יכול להשפיע על העכו"ם ולקרבם תחת כנפי השכינה. אברהם השתמש בחלק חייו שבו לא הכיר את בוראו

לתועלת וממילא קיבל שכר גם על ימים האלו. עפי"ז ביאר האהל יעקב שמוכן דברי חז"ל שאברהם נקרא צדיק מעיקרו שהרי ימי נעוריו היו הכנה לתפקידו בחיים לקרב אנשים תחת כנפי השכינה. דברי האהל יעקב שייכים לכל אחד ואחד. לכל אדם יש חלק בחייו שעבר שעשה דבר בלתי רצוי. הדובנער מגיד מלמד אותנו שיכולים לקחת הזמן הבלתי רצוי ולהביא תועלת להבא לעצמו או לאחרים וע"י כך יתקן למפרע את העבר.

בס' "על התשובה" מתורת הגרי"ד סולובייצק זצ"ל הביא רעיון דומה להנ"ל (עיין שם בפרק ביעור הרע או העלותו). הגרי"ד זצ"ל ביאר שיש ב' סוגי תשובה. אחת היא ביעור הרע כלומר ע"י התשובה הוא כאילו מקטע שנות חייו הבלתי רצויים. אמנם, יש עוד סוג תשובה וזה העלאת הרע. ענין זו של העלאת הרע דומה לדברי האהל יעקב שאדם לוקח הרע ומשתמש בו לתועלת להבא כמו שעשה אברהם אבינו.

לימוד לקח ממאורעות חיי האדם

כל מאורע שעבר על אדם בחיים יכול להביא לתועלת להבא. מצינו ג"כ אצל משה רבינו שהשתמש במאורע שעבר עליו לתועלת בעתיד. כתוב בתורה (דברים ד, מא) שמשא הבדיל שלש ערי מקלט. ידועים דברי חז"ל שהבדלה זו מראה על תשוקתו לקיים מצוות (עיין ברש"י שם) וכלשון המדרש (דברים רבה ב, כו-ז) אמר ר' יצחק מי שהוא אוהב מצות אינו שבע מן המצוות. אמנם, חז"ל (דברים רבה ב, כט) נותנים עוד טעם לעשייה זו וז"ל מה ראה משה ליתן נפשו על ערי מקלט אמר ר' לוי מי שאכל את התבשיל הוא יודע טעמו וכו', עכ"ל. כלומר כיון שמשא רבינו הרג את המצרי והיה נרדף ידע בעצמו והרגיש בצער הנרדף וממילא רצה להבדיל ערי מקלט קודם מיתתו. על דרך זה אפשר גם להבין דברי הגמ' (קדושין לג). וז"ל ר' יוחנן הוה קאי מקמי סבי דארמאי אמר כמה הרפתקי עדו עליהו, עכ"ל. כלומר לזקן יש חכמת החיים מיוחדת שלמד מהמאורעות שעברו עליו. ראוי מאד לקום בפני ולכבד חכמה זו.

רעיון זה ג"כ נלמד מתורתו של רבינו יונה בשערי תשובה. כתב רבינו יונה (שערי תשובה – שער העשרים) וז"ל להשיב רבים מעון ... ודוד עליו השלם אמר במזמור התשובה (תהלים נא, טו) אלמדה פשעים דרכיך וחטאים אליך ישובו, עכ"ל. ועיין בספר זאב יטרף (להרה"ג ר' זאב הכהן הוברמן שליט"א חלק יו"כ פרק יא) שהעיר על רבינו יונה שמונה קירוב רחוקים כחלק מתשובה והרי מצוה זו שייכת לכל אדם אפילו אינו בעל תשובה ולמה מונה חיוב זו כחלק מתשובה. ותי' בספר הנ"ל שרואים מכאן שהחיוב לבעל תשובה לחזור בתשובה דומה לחיוב תלמוד תורה שהוא ללמוד ע"מ ללמד. וזה גם כדברי האהל יעקב הנ"ל שבעל תשובה במיוחד יש לו הכח להשיב רבים מעון כיון שהעוברים עבירה מרגישים שיש להם שייכות לאדם זה שחייו פעם היו דומים לחייהם. בספר זאב יטרף הנ"ל כתב שבאמת ענין זה מפורש במילים קצרות בדברי הגמ' (ע"ז דף יז). וז"ל ואמר רבי לא דיין לבעלי תשובה שמקבלין אותן אלא שקורין אותן רבי, עכ"ל.

אחד המונעין מן התשובה הוא יאוש. אדם מרגיש שכבר נשקע הוא בעבירות ושוב אין לו תקוה. אמנם אחר הביאור הנ"ל שיש אפשרות לתקן העבר עד כדי שזדונות נעשות לו כזכויות יש לנו עידוד גדול לחזור בתשובה.

הכרת החטא

והנה כיון שאדם יכול להרגיש רגש חיובי כלפי עשיית תשובה, שוב יכול להתחיל תהליך זו ע"י התבוננות במעשיו כדי להכיר חטאיו. הכרת החטא היא התחלת התשובה.

מבואר בספרי החסידות (עיין בספר המעיין הנצחי להרה"ג ר' צבי אסטרייכר שליט"א) שהיה הבדל יסודי בין חטא העגל לחטא המרגלים. הקב"ה סלח לכלל ישראל בחטא העגל באומרו סלחתי כדבריך בניגוד לחטא המרגלים. בחטא העגל כתיב (שמות לב, לא) אנה חטא העם הזה חטאה גדולה וגו'. כלומר משה קרא לחטא חטאה גדולה כיון שכלל ישראל הכירו חטאם. אמנם, בחטא המרגלים כתיב (במדבר יד, מ) הננו ועלינו אל המקום אשר אמר ה' כי חטאנו. הבעש"ט פירש שכלל ישראל לא הודו בחטאם אלא רק אמרו שה' אמר שחטאו. בחטא העגל היה הכרת החטא וממילא היה סליחה, ואילו בחטא המרגלים לא היה הכרת החטא וממילא לא היה סליחה.

חשיבות הענין של הכרת החטא מפורש בפסוק בירמיהו (ב, לה) וז"ל ותאמרי כי נקיתי אך שב אפו ממני הנני נפשט אותך על אמרך לא חטאתי, עכ"ל. וכן מבואר בחז"ל (מדרש תהלים מזמור ק') על פסוק במשלי (כח, יז) וז"ל מכסה פשעיו לא יצליח ומודה ועוזב ירחם – מכסה פשעיו זה שאול, שנאמר (שמואל א טו, יד-טו) ומה קול הצאן הזה באזני ויאמר שאול מעמלקי הביאום, ומודה ועוזב ירוחם, זה דוד שאמר (שמואל ב כד, יז) ויאמר דוד לאלקים הלא אנכי חטאתי וגו', עכ"ל.

גאווה מונעת תשובה

סיבה עיקרית שמונעת התבוננות להכרת החטא היא הגאווה. הגאווה היא כתוצאה מהצלחתו של אדם בממון או בחכמה וכדו'. חז"ל מלמדים אותנו שהאדם הגדול ומוצלח ביותר צריך יותר הכנעה. שהרי מבואר בגמ' (ברכות לד.-לד:) שהכהן גדול כורע בסוף כל ברכה וברכה ומלך בתחלת כל ברכה וברכה ובסוף כל ברכה וברכה. כפי גדלו יש יותר חשש של גאווה וממילא צריך הכנעה יתירה.

בענין זה יש להעיר עוד. איתא במס' סופרים (פרק יט הל' ב) וז"ל ביום הכפורים ברכי נפשי (שם קד) וממעמקים קראתיך ה' (שם קל) וכו', עכ"ל. אולם, הרמ"ע מפאנו (שו"ת רמ"ע מפאנו סי' כה מאמר שני) כתב שהג"ה במס' סופרים שכתבו (שם קד) הוא טעות סופר וצ"ל (שם קג). אין כוונת המס' סופרים לקאפיטעל (קד) שהוא ברכי נפשי שאומרים בר"ח אלא קאפיטעל (קג) שהוא לדוד ברכי נפשי את ה'. וכתוב שם (קג, ג) הסולח לכל עונכי הרופא לכל תחלואיכי. ממילא מאד שייך קאפיטעל זה ליום הכפורים. יש להעיר שבקאפיטעל זה (קג) מופיע הפסוק (כ) ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו, עכ"ל. ואיתא במדרש (ויקרא רבה א, א) וז"ל במה הכתוב מדבר אמר רבי יצחק בשומרי שביעית הכתוב מדבר, עכ"ל. שומרי שביעית הם גבורים שמכניעים עצמם כלפי הקב"ה ואינם עובדים הקרקע בשמיטה. יוצא שהקאפיטעל תהלים של יו"כ הוא הקאפיטעל של שמיטה. הצד השונה ביניהם הוא הכנעה שמבטל הגאווה. יו"כ שהוא יום תשובה וסליחה צריך הכנעה כלפי הקב"ה כי בלעדה הגאווה ימנע את התשובה, וכן שנת השמיטה היא הזמן שמכניעים עצמנו באמונה שלימה כלפי בוראנו. שנה זו היא שנת השמיטה ולכן היא מאד מוכשרת לחזרה בתשובה.

יו"כ זמן של לוחות שניות – י"ג מדות שהתורה נדרשת בהן עם י"ג מדות הרחמים

יו"כ הוא הזמן הכי מוכשר להתחלה מחדש. יו"כ היה הזמן של הלוחות השניות ובזה היה זמן התחדשות של כלל ישראל. וביחד עם זה באו י"ג מדות הרחמים (שמות לד, ו-ז).

ראיתי בספר זכרון שמואל (להרה"ג ר' שמואל טויבענפעלד זצ"ל חלק א' דרוש א' ליום הכפורים) הסבר השייכות בין הלוחות שניות לבין י"ג מדות הרחמים. הסבר זה מבוסס על פי יסוד שקבע הבית הלוי (דרוש יח) שהיה הבדל יסודי בין הלוחות הראשונות לשניות. בלוחות ראשונות היה כתוב עליהם כל התורה שבכתב ושבע"פ. ממילא לא היה מושג של תורה שבע"פ שהרי הכל היה בכתב על הלוחות. אמנם, בלוחות השניות לא נכתב עליהם תורה שבע"פ ובזמן הזה התחיל המושג של תורה שבע"פ. ההבדל בכך הוא שמבואר בגמ' (ערובין נד.) וז"ל וא"ר אלעזר מאי דכתיב חרות על הלוחות אלמלי לא נשתברו לוחות הראשונות לא נשתכחה תורה מישראל רב אחא בר יעקב אמר אין כל אומה ולשון שולטת בהן שנאמר חרות אל תיקרי חרות אלא חירות, עכ"ל. לפני חטא העגל הגוים לא יוכלו לשלוט על כלל ישראל וממילא התורה שבע"פ היתה כתובה ולא היה חשש שהגוים יקחו אותה מאתנו. אמנם, אחר חטא העגל שהגוים יכולים לשלוט בנו היה צורך שיהיה בע"פ כדי שישאר אך ורק בתחום של כלל ישראל כמבואר בגמ' (גיטין ס:). וממילא בזמן ההוא היה תורה שבכתב ותורה שבע"פ.

הבית הלוי המשיך להעיר שכתוב בתורה (שמות לד, כז) ויאמר ה' אל משה כתב לך את הדברים האלה כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל, עכ"ל. רש"י (שם) הביא הגמ' בגיטין (ס:): שזה המקור לאיסור כתיבת תורה שבע"פ. הרי רואים שהוית המושג של תורה שבע"פ בא ביחד עם הלוחות השניות.

על פי יסודות אלה מבאר הזכרון שמואל שכיון שיסוד תורה שבע"פ הוא הי"ג מדות שהתורה נדרשת בהן נמצא שי"ג מדות באו ביחד עם הלוחות שניות. מבואר בבני יששכר (מאמרי חדש אלול מאמר ב' אות ז') בשם המגיד ממעזריטש זצ"ל שי"ג מדות שהתורה נדרשת בהן מועררים י"ג מדות הרחמים. הרי משה רבינו מתפלל בעד מרים באומרו קל נא וגו' (לפי השיטה שקל היא מדה הראשונה של י"ג מדות הרחמים). והקב"ה עונה ואביה ירוק ירוק שהוא ק"ו. מבאר המגיד ממעזריטש זצ"ל שהקב"ה אמר למשה אם אתה רוצה לעורר י"ג מדות הרחמים (מדה ראשונה היא קל) תדרוש הי"ג מדות שתורה נדרשת בהן (מדה ראשונה היא ק"ו). על פי זה מבואר הזכרון שמואל שכיון שיו"כ הוא היום של קבלת י"ג מדות שהתורה נדרשת בהן ממילא הוא גם היום של קבלת י"ג מדות הרחמים.

נראה שיש מוסר השכל שלומדים ממהותו של יו"כ שהוא היום של י"ג מדות שהתורה נדרשת בהן ביחד עם י"ג מדות הרחמים. הרי התכלית של למוד התורה, שהוא העסק בי"ג מדות שהתורה נדרשת בהן, הוא להטביע בנו הי"ג מדות של רחמים וכמבואר בשל"ה (דרך חיים תוכחות מוסר לפרשת כי תשא) שיעשו לפני כסדר הזה (ר"ה יז:). לא סגי באמירה לחוד אלא צריכים ההנהגה של הי"ג מדות הרחמים. כל לומד תורה צריך לשאול האם התורה שעסק בו השריש בקרב מדות הרחמים האלו. הרי איתא בספרי על הפסוק (דברים לג, ב) אש דת למו וז"ל ומה אש כל המשתמש בו עושה בגופו רושם אף בני אדם שעמלים בו ניכרים הם בין הבריות בהילוכם ובדיבורם ובעטיפתם בשוק, עכ"ל. כלומר מקום שנגע בו אש דוער ניכר שהיה בו האש וכן מי שנגע באש התורה צריך שיהא ניכר במעשיו.

עוד יש להוסיף דאיתא בגמ' (גיטין לא:): וז"ל רב הונא ורב חסדא הוו יתבי חליף ואזיל גניבא עלייהו אמר חד לחבריה ניקום מקמיה דבר אוריין הוא א"ל אידך מקמי פלגאה ניקום וכו', עכ"ל. ומו"ר הגר"צ

שכטר שליט"א העיר עפ"י גמ' זו (עיין במאירי שם) שקימה בפני תלמיד חכם הוא לא בעד חכמתו אלא בעד יראתו והנהגתו. כלומר בלשוננו, אין אנו קמים בפני הלומד י"ג מדות שהתורה נדרשת בהן אלא קמים בעד חכם שהטביע בתוכו הי"ג מדות שהתורה נדרשת בהן ונעשה גברא שמסמל ע"י מעשיו י"ג מדות הרחמים.

יהי רצון שנזכה לתשובה שלימה ללמוד מן העבר ולחזק בעתיד ונגדול בס"ד בי"ג מדות שהתורה נדרשת בהן ובי"ג מדות הרחמים ונזכה לברכת ה' בכלל ובפרט לנו ולכל בית ישראל.

בית יצחק ל"ג · תשס"א